

УДК 316.356.2:008(477)

Мазурок М. – студ. кафедри
культурології РДГУ

СІМ'Я ЯК ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сім'я – одне з основних понять сучасної гуманістики, що аналізується філософією, соціологією, педагогікою, психологією, а також культурологією. Усі ці науки, як правило, знаходять своє власне, специфічне бачення і розуміння феномена сім'ї. Родина визнається усіма дослідниками основним носієм культурних зразків, успадкованих із покоління в покоління, а також необхідною умовою соціалізації особистості. Саме в родині людина навчається соціальних ролей, отримує основи освіти, виховання, навички поведінки, зразки моралі тощо.

У цьому зв'язку, акцентуючи увагу на актуальності проблеми, доцільно нагадати думку філософа й етнолога Г.Лозко: «Час, звичайно, вносить свої корективи і новизну, проте варто зберегти неперехідні цінності, які виробив народ: шанування роду, поклоніння пам'яті предків, дбайливе ставлення до дитини та літніх людей. Усе це неможливе без глибокого знання народних норм моралі, звичаєвості свого народу» [6; 309].

Метою нашого дослідження є виявлення основних характеристик сім'ї як духовного феномену у площині культурних традицій українців.

Питання сімейних традицій потужно аналізується етнографами. Зокрема, аспект питань про обрядодії, що акумулюють родинне життя, знаходимо у розвідках Ф.Вовка «Студії з української етнографії та антропології» [2], О.Воропая «Звичаї нашого народу» [3], а також у А.Пономарьова «Українська етнографія» [7] та Г.Лозко «Українське народознавство» [6]. У дослідженнях останніх десятиліть міститься багатий фактологічний матеріал із сімейних традицій українців, звертається увага на їх сутність з погляду духовної культури. Це праці В.Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» [1], О.Кравця «Сімейний побут і звичаї українського народу» [4], Л.Савчин «Ретроспектива родинних традицій поліщуків в Україні» [5] та ін. [8].

Проблема сім'ї, як феномену української культури, найяскравіше проявляється в обрядовій культурі. Адже сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя. У циклі сімейної обрядовості переплелися дії, символи, словесні формули та атрибути, виникнення яких належить до різних історичних періодів з притаманними кожному з них нормами і поглядами. Зауважимо, що біля витоків свого формування сімейні обряди та ритуали тісно стикалися з магічними заходами, котрі мали забезпечити сім'ї та окремій людині щастя, багатство та плодючість, захистити її від злих сил. Із розвитком раціональних знань слов'янські магічні обряди поступово втрачали свій первісний зміст, все більше набуваючи розважального характеру. Так формувався багаточасовий і багатофункціональний обрядовий комплекс.

Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося обрядодіями, які відображали культуру розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. Отож, у комплексі сімейної обрядовості відзначаються всі найважливіші життєві події людини від її народження до смерті. Окрім того, вони закріплюють про неї пам'ять і після смерті. У цьому плані сімейна обрядовість глибоко філософська, оскільки, встановлюючи духовний зв'язок між поколіннями, вона наповнює життя глибокою моральністю і оптимізмом.

Найбільш рельєфно зазначена закономірність проявляється в основних обрядах сімейного циклу. В етнології культури виокремлюють 3 складових цих обрядів: родильні, весільні та поховально-поминальні. Доцільно ознайомитися з основними традиційними

основами цих обрядовій. Так, родильна обрядовість є сукупністю звичаїв та обрядових дій, спрямованих на створення сприятливого психологічного настрою для породіллі, прийому родів і вшанування породіллі й новонародженого. Обряди, пов'язані з народженням дитини, як зазначають науковці [8; 82-97], прийнято підрозділяти на три цикли: передродові, власне родильні і післяродові.

Передродові обряди покликані сприяти нормальному протіканню вагітності та доброму самопочуттю жінки. Оскільки вони торкалися делікатних справ – чекання родів та появи нового члена сім'ї, то були насичені обереговими діями та повір'ями. Породіллю насамперед оберігали від усіляких несподіванок та неприємностей. Народженню дитини ще в минулих століттях надавали більшого значення, ніж сьогодні. Адже у відповідності до звичаєвого права сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти. Родина без дітей вважалася неповноцінною, а бездітність – нещастям.

У народній культурі склалася система оберегових табуацій: породіллі заборонялося, наприклад, споживати горілку, дивитися на змії, зустрічатися з каліками, сліпими та хворими. Нерідко жінка підперезувалася широким вовняним поясом, який слугував за оберіг, а гуцулки натягали чоловічі штани, щоб відволікати увагу злих сил. Узагалі вважалося: чим менше людей знають про вагітність жінки, тим легше пройдуть роди. Отже, в родильній обрядовості поєднувалися як раціональні елементи народного досвіду, так і забобонні та магічні дії.

Утворенню сім'ї українці завжди надавали великого значення. Відповідно до цього формувалася весільна обрядовість – справжнє драматичне дійство, що супроводжувалася музикою, співами, танцями, іграми, набуваючи характеру народного свята. Все починалося зі сватання, коли представники родів молодого й молодої домовлялися про весілля. Бували випадки, коли дівчина не давала згоди на одруження. Тоді вона повертала старостам принесений ними хліб, а молодому «дарувала» гарбуза чи макогона.

Невдовзі після цього влаштовували заручини, які починалися з церемонії посаду – у висловленні молодими взаємної згоди на шлюб та в його освяченні двома родами. Символами єднання були рушник та хліб. Молодих виводили на посад, старший староста накривав рушником хліб, що лежав на столі, клав на нього руку дівчини, зверху – руку хлопця і перев'язував їх рушником. Після цього молода перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками.

Між заручинами та весіллям відбувалася підготовка до торжества, обставлена низкою обрядів. Основними тут були дівич-вечір (або барвінкові обряди), бгання короваю та запросини. Дівич-вечір влаштовували напередодні весілля як символ прощання з молодечим життям і робили це окремо в оселях молодої та молодого. Поки молодий та молода збирали свої дружини, коровайниці (заміжні й добропорядні жінки) готували коровай та весільне печиво. Головним весільним хлібом в українському весіллі був коровай.

Найдраматичнішим моментом весілля був обряд покривання, що символізував перехід молодої до громади жінок та під владу чоловіка – після цього розпочиналися загальні веселощі. Важливою складовою весільної обрядовості досі залишається вінчання – церковне освячення шлюбу. Українці кажуть: «Як склався у людини шлюб, так піде і все її життя». Ця народна мудрість виходить з того величезного значення, яке надавали шлюбу й сім'ї, особливо у минулому, коли одружувалися на все життя.

Серед сімейних традицій важливе значення надається поховальній обрядовості, тобто системі дій, спрямованих на допомогу родині небіжчика в його похороні, шануванні померлого та прилучення до культу предків. Адже народження і смерть – два найважливіші пороги людського життя. Його початок і кінець. Але смерть завжди сприймалася людьми як велике горе, і в той же час вони розуміли її неминучість: «Якби не вмирили, то б під небо підпирали» – підкреслює народна мудрість.

Поховально-поминальні ритуали спрямовувалися як на забезпечення незворотного переходу душі небіжчика у світ предків, так і на охорону живих від шкідливого впливу духу

померлого. Ці обряди склалися з похорону та поминок. У похоронному обряді, як в жодному іншому, збереглися давні традиції. І тому ще й досі люди заздалегідь готуються до смерті, намагаються примиритися з усіма, з ким сварилися – це називається «попрощатися», висповідати усі «гріхи». А ще заздалегідь готували собі на смерть одяг, а також рушники, хустки, свічки для людей.

Від давнини у свідомості українців залишилося багато містичного, що було пов'язано з моментом смерті і з самим померлим. Адже момент смерті уявлявся як межа двох різних світів. Сам померлий ще не належав потойбічному світові. Обряд у давнину мав його туди відправити. Але покійник не належав і світу живих. За переконаннями наших предків мрець мав шкідливий вплив на природу, оточуючих людей. Певні заборони і магичні дії мали знешкодити вплив мертвого на живий світ.

Коли вмирала людина, про це оповіщали всіх родичів та односельців. Про смерть людини збережено різні повір'я, прикмети тощо. У момент смерті засвічували свічку, закривали дзеркала. Не можна було голосно кричати й плакати. А ще розв'язували усі вузли в оселі, щоб і в мертвого в душі усі вузли розв'язалися. З цією метою на вікна хати, де лежав небіжчик, вивішували білі хустки або перемітки. Особливо делікатно ставилися до душі померлого: заборонялося пити воду в хаті небіжчика, адже її могла пити душа; коли хтось хотів сісти на лаву, мусив подмухати на неї, аби не розчавити душу покійного.

До нині збережені залишки давніх вірувань про шкідливий вплив померлих на навколишню природу. Адже коли є покійник у селі, не можна нічого сіяти, садити, чіпати насіння, саджанці, солити огірки чи квасити капусту. Вважалося, що усе посіяне замре у землі, а засолене у хаті пропаде. Не можна підсипати квочку, гуску або чіпати яйця, бо позамирають курчата.

Особливою магичністю позначалося винесення труни з небіжчиком, оскільки це пов'язувалося з захистом родини та господарства від його шкідливого впливу. Намагаючись перешкодити померлому відшукати дорогу додому, його виносили ногами вперед переважно через задні двері, тричі постукавши труною об поріг хати, щоб покійник попрощався з пращурами і більше не повертався. Як тільки труну виносили з хати, на тому місці, де вона стояла, розбивали новий горщик (символ оновлення життя), а шлях, яким виносили труну, посипали житом та ячменем, аби в домі більше ніхто не вмирав. Українці суворо дотримуються напівцерковного звичаю печатати могилу, якого не знають інші народи: священник під церковні співи позначає лопатою хрест над могилою, а потім навхрест кидає на труну землю.

По закінченні похорону для усіх присутніх улаштовували трапезу, обов'язковою стравою на якій було коливо – варена пшениця з медом. Одразу після трапези було прийнято ставити на вікно склянку води та окраєць хліба, призначені для духу покійного: адже він, за повір'ям, повертався додому протягом дев'яти днів. Наступного дня на могилу несли сніданок – «будили покійного». Цим завершувався похорон, і цим же розпочиналися поминки.

Відзначення окремих поминальних днів пов'язується з народними світоглядними уявленнями про життя та смерть. Вважалося, що на третій день тіло покидає душа, на дев'ятий – дух, на сороковий же день тіло перестає існувати. Поминання померлих є глибинною пам'яттю сім'ї про тих, хто відійшов у світ інший.

Отже, однією з найважливіших і найбагатших сторінок культури українського народу є його сімейні звичаї та обряди, які проливають світло на сім'ю як окремих ціннісний феномен нашої духовної скарбниці. У сімейних традиціях українців збережено багато архаїчних та міфологічних уявлень. Та попри це, нині вони виконують культурологічну місію, зв'язуючи усі покоління сім'ї у міцний вузол моральності: пошани до старших, єдності, любові, дружби і взаємодопомоги у родині, пам'яті про померлих родичів.

Список використаної літератури

1. **Борисенко В.К.** Весільні звичаї та обряди на Україні / В.К. Борисенко. – К.: Наук. думка, 1988. – 188 с.
2. **Вовк Хв.** Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. **Воропай О.** Звичай нашого народу / О.Воропай. – К.: Обереги, 1993. – 592 с.
4. **Кравець О.М.** Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис / О.М. Кравець. – К.: Наук. думка, 1966. – 198 с.
5. **Лозинський Й.І.** Українське весілля / Й.І. Лозинський. – К.: Наук. думка, 1992. – 169 с.
6. **Лозко Г.** Українське народознавство / Г.Лозко. – К.: Зодіак ЕКО, 1995. – 369 с.
7. **Пономарьов А.** Українська етнографія / А.Пономарьов. – К.:Либідь, 1994. – 317 с.
8. **Савчин Л.** Ретроспектива родинних традицій поліщуків в Україні / Л.Савчин. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 199 с.

Резюме

Розглядаються основні характеристики сім'ї як культурного феномену у фокусі традицій та сучасних новацій.

Ключові слова: сім'я, родина, обрядовість, традиції, весілля, похорон.

Summary

Mazurok M. Family as tradition of Ukrainian spirituality: culturological aspect

The main characteristics of the family as a cultural phenomenon in focus traditions and modern innovations.

Key words: family, family, ritual, tradition, weddings, funerals.

Надійшла до редакції 17.10.2012 р.